

Інтерв'юер – Олеся Яремчук

О.У.: Я б хотіла розпочати розмову з Революції на граніті й запитати про причини й передумови її виникнення. Про що говорилося вдома? Чи були протестні настрої до 90-го року?

Л.Р.: Про сприйняття радянської влади говорили дуже обережно. Пригадую, що десь з дванадцяти років я почав слухати «ворожі» голоси. В нас був ламповий приймач, а потім батько його залишав увімкненим у свої кімнаті (не знаю, чи навмисне, чи випадково). Я приходив, слухав спершу музичні програми, згодом і політичні. В такий спосіб я набирався тої інформації, що йшла, так би мовити, з вільного світу. Окрім того, до нас часто приходили в гості, і ми ходили в гості (батьки мене завжди брали з собою). Були відповідні розмови щодо українського питання чи демократичних цінностей. Можливо, не стільки в політичному, як в політико-культурному плані. В такий спосіб я сформувався. Звісно, в моїй, як і в більшості львівських сімей, було скептичне ставлення до всього радянського і комуністичного. Наша сім'я мало чим відрізнялася від звичної галицької родини.

О.У.: Чи у вашій родині вивозили когось на Сибір, чи в інші табори?

Л.Р.: Мамину родину до Карелії вивозили на деякий час. Без жодних підстав. По війні їх вивезли «на виселення». «На виселення» - це означає, що це не таке страшне покарання. Батько перебував у концентраційних таборах, як і більшість полонених, котрі потрапляли з Німеччини. Людина мусіла пройти «фільтрацію». Він спершу примусово працював на Чукотці, а потім на відбудові шахт Донбасу. Нічого страшнішого не було.

О.У.: Мабуть, люди, які повернулися з таборів, мали зовсім інше ставлення до комунізму.

Л.Р.: Очевидно, що так. Це дуже багатьох зачепило.

О.У.: Ви згадуєте, що вже у підлітковому віці мали можливість слухати те, про що говорять старші. Наскільки відрізнялись та історія, про яку говорили вдома, і та, яку декларували офіційно?

Л.Р.: В багатьох моментах відрізнялася. Мій батько мав настрої націонал-комуністичні. Свого часу в Україні були боротьбисти. Мій дідо був боротьбистом. Це мені тато розповів, я раніше цього не знав. В мене сім'я зі Сходу, батько з Полтавщини, а мама з Хмельниччини. Дідо до того був вільним козаком в армії Петлюри, а після того, як армію розбили, він був певним чином був поглинутий комуністичною пропагандою. У той час було створено партію-відгалуження від офіційної комуністичної партії – «Українську комуністичну партію». Їх називали «укапістами» або боротьбистами. Це 20-ті роки, коли відбувалось відродження, срібний період української літератури. Їх швидко всіх поарештовували. Це були ідеї Розстріляного Відродження. З одного боку, вони вірили в комунізм, з іншого боку – в українську націю. Таке поєднання. Батько такої лінії довгих час дотримувався. І в своїх творах, і в буденному житті. Вдалий приклад - головний герой тексту Миколи Куліша «Мина Мазайло» Мокій, який з одного боку виступав за українізацію, з іншого – проти петлюрівщини. Десь такі настрої панували.

О.У.: Ви сказали, що ваші батьки зі Сходу, як тоді сім'я потрапила на Захід?

Л.Р.: Батько почав писати навіть ще перебуваючи в концтаборі, згодом - коли працював на шахтах Донбасу. Потім його направили на Захід в газету працювати. Спершу в Броди. Коли після війни тут намагалися заповнити інформаційне поле, яке звільнилося після відходу поляків, німців тощо. Почали створювати нову медійну і культурну систему, систему інтелігенції. Сюди запрошували людей зі Сходу, які мали допомогти зайняти ці ніші. Спершу батько працював у цій бродівській газеті, потім ще навчався на факультеті журналістики. Мама закінчила свого часу медучилище в Одесі і теж приїхала сюди працювати. Журналістику вчила заочно. В такий спосіб вони познайомилися.

О.У.: Ви сказали, що батько мав помірковані погляди щодо комунізму. Як він зреагував, коли почалися рухи перед Революцією на граніті?

Л.Р.: Безумовно, позитивно. У цій комуністично-націоналістичній дихотомії він надавав перевагу націоналістичній. Національне відродження – це те, до чого він прагнув. Можливо, не у такій сильній мірі. Думаю, йому могло вистачити української автономії чи чогось такого, аби функціонувала українська мова та українські традиції. А про якісь політичні речі – він був від того далекий, тому він про це навіть особливо не думав, не моделював для себе.

О.У.: Ви кажете, що було певне коло спілкування, можете назвати імена?

Л.Р.: Це здебільшого були художники, письменники, композитори, актори. Федір Стригун, Євген Безніско, Віталій Розтальний, Мирослав Скорик, Станіслав Людкевич.

О.У.: Скажіть, чи у вашій сім'ї спілкувалися з священиками?

Л.Р.: Не спілкувалися. Мама була більш релігійна, але як католичка відвідувала або катедру, або костел Св. Антонія. А батько лишень останніми роками почав ходити до церкви, але і то так дуже обмежено. Бо то вже запізно, аби стати практикуючим християнином.

О.У.: Що було популярно читати у той час?

Л.Р.: Того ж Павла Загребельного. У 1988 році з'явився «Собор» Олеся Гончара, потім почала з'являтися література 20-х років, починаючи від Миколи Куліша, закінчуючи Миколою Хвильовим.

О.У.: Розкажіть про вашу історію. Хто був першою людиною, з ким ви познайомилися і увійшли в це середовище.

Л.Р.: Я, грубо кажучи, увійшов в це середовище за фактом народження. Батьки мене ввели в це середовище. Мої батьки товаришували з Горинями (Михайло та Ольга Горині – українські дисиденти, правозахисники – прим. авт.), вони певним чином посприяли тому.

О.У.: Можете озвучити, які були причини протестів?

Л.Р.: Це зараз існують казочки про те, як в Радянському Союзі супер жилося, «такую страну развалили». Насправді той, хто згадує своє минуле без рожевих окулярів, той знає, що це була багата країна як держава, ВВП був другим або третім після Сполучених Штатів і Японії, але насправді для звичайних людей побутові умови були надзвичайно погані. З одного боку, стримувалось незнання в людей, що відбувається довкола, як живуть люди в країнах Заходу, чи навіть в країнах так званої соціалістичної демократії. Наприклад, для мене був шок, коли ми у 80-му році з сім'єю вперше поїхали за кордон в Німеччину. Батька тоді як політв'язня запросили. «Соціалістична єдина партія Німеччини» запросила на візит «місцями слави».

Це був культурний шок. Те, як там люди живуть - для нас це був рай на землі. Чисті потяги, все прибрано, в магазинах значно більше товарів, аніж ми собі уявляли. Хоча, з іншого боку, всі мали антени. Ми мали антени на Польщу, вони мали антени на ФРН. І бачили, що там. Ми розуміли який розрив між нами і НДР, і ще втричі більше між нами і ФРН. Отже, перше – матеріальне становище і намагання його покращити.

Друге – демократичні права. Мало кому подобалось, що є табуовані теми, що війна замінюється правдою, як в Джорджа Орвелла.

Третє – бажання могли вільно їхати за кордон. Коли ми вдруге оформляли документи вже у 1987 році, бо я вже був повнолітнім, то я мусів з десяток характеристик отримати й затвердити. Пройти три комісії – партійну, комсомольську і ще якусь. Окрім того, щоб поїхати, ти мусиш здати свій внутрішній паспорт. Тобі дають закордонний, і коли повертаєшся – мусиш обов'язково його повернути, тоді віддадуть внутрішній. Нікому не дозволялося мати закордонний паспорт на руках, бо не дай Боже тоді збреше в голову поїхати за кордон.

В принципі, четверте – всім вже набрид Радянський Союз і як система та спосіб життя. Ось такі стимули.

О.У.: Можете також розповісти про створення Студентського Братства? Ви згадали, що вчилися в Політехніці, як формувалося середовище, як виникла ідея Студентського Братства?

Л.Р.: Ідея створення виникла саме на факультеті журналістики Львівського університету. Там були два ініціативні хлопці – Володимир Панкєєв (він помер шість років тому, працював потім у Києві заступником редактора «Дня») і Олег Кузан (зараз бізнесом займається). Також Юрко Лобан з ними був. Вони почали цю ідею розвивати. Я з ними зустрівся випадково наприкінці 1988-року. Це той переломний рік, коли почалися мітинги у Львові. Спершу були біля пам'ятнику Франка, потім їх заборонили і всі збиралися групами. Одна з груп вирішила формувати активне ядро і запрошувати «на квартири». Грубо кажучи, через «фейс контроль» вибирати людей, щоби потім створювати ініціативну групу для формування Народного Фронту. Потім його назвали «Народний Рух».

В одній з таких квартир ми перетнулися з Кузаном і Панкєєвим. Кажуть: «Ми створюємо Студентське Братство». Я подумав, супер, класна ідея. І цю ідею я приніс в Політехнічний інститут. Там її одразу підхопили. Наприклад, Андрій Салюк. Про Мирека Іващишина я ще не знав. Але потім, коли розклеїв оголошення по корпусах із закликом зібратись, тоді з'явився Іващишин та хлопці з інших факультетів. В такий спосіб було сформоване ядро студентського братства Політехнічного інституту. Ми провели свою установчу конференцію, цей рух почав набирати масовості. Спершу коли він був лишень в середовищі факультету журналістики, то працював наче якийсь підпільний елітарний клуб, котрий ще мав передумов для нарощування масовості. А тоді з Політеху почався рух до масовості. І медінститут, лісотехнічний, політехнічний – все запрацювало. В такий спосіб до травня 1989 року це стало масовим студентським рухом.

О.У.: Тобто були окремі осередки, але також і загальні збори всіх цих братств.

Л.Р.: Я от невпевнений, що проводились установчі збори в інших вузах. В Політесі було створено одразу обласне Студентське Братство, а потім вже під «дахом» обласного почалися збори в інших вузах.

О.У.: Ви згадали про перші протести 1988 року, проти чого були ці перші пікети?

Л.Р.: Перший мітинг виник спонтанно. Тоді мало створитися «Товариство української мови». Все нормально, культурницький рух. Намагалися це подати без жодних політичних претензій та амбіцій. Ми створимо товариство, яке буде підтримувати українську мову. Жодної антирадянщини. Це відбувалося десь 20-21 червня 1988 року, зараз точно не згадаю. Всі зібралися на установчі збори в Будинку культури будівельників. Там перед сходами є ворота, вони виявились закритими. Комуністична влада перелякалася і дала вказівку закрити ворота, хоча вони ніколи до того не зачинялися. Всі зрозуміли, що це провокація. «Ах так!», - всі обурились і пішли на мітинг до пам'ятника Франка. Для всіх було шоком, що можна проголошувати свої думки. До того ж досить сміливі.

О.У.: Які були гасла на перших пікетах?

Л.Р.: Українська мова, поставити пам'ятник Тарасу Шевченку. Тоді була така хитра формула – ленінська національна політика. В творах Леніна можна було все вичитати. Як і те, що може існувати українська держава, яка звільнилася від тюрми народів Росії. Такі слова теж були в творах Леніна. Ми це використовували, зокрема для того, аби просувати думку про самостійну українську державу.

О.У.: У Революції на граніті відіграли велику роль саме культурні середовища. Ті ж вертепи, різноманітні перфоманси чи акції. Що з цього можете пригадати?

Л.Р.: Щодо вертепів, то добре пам'ятаю, що міліції було дано наказ їх виловлювати, приводити на дільниці і як мінімум на деякий час затримувати. Це існувало до 1988 року. Ми вже сміливо ходили вулицями. Ми зрозуміли, що порухи демократичні існують. Театр «Мета», «Товариство української мови». Тоді вдалося провести установчу конференцію (в грудні 1988 року). У лютому 1989 я теж був учасником загальноукраїнської установчої конференції. Це означає, що було створено організацію, яка була майже альтернативою комуністичній партії. Хоч вона і культурна, ніхто не вимагав більшого. Головне, що на неї можна було опертися у своїй діяльності. Це стало досить стильним стимулом до руху.

У вересні 1989 вже було створено установчу конференцію «Народного Руху» в Києві в актовому залі Київського політехнічного інституту. Вже існували політичні підстави. Вже була «Українська Гельсінська Спілка», яка в 1990 перетворилася на «Українську Республіканську Партію». Почали створюватися інші партії: «Демократична партія» у 1990 році (письменники Володимир Яворівський та Дмитро Павличко були ініціаторами цього). Вже можна було собі дозволити створювати якісь партійні структури. Політична монополія комуністичної партії тоді вже була розбита, зважаючи на те, що вона була внесена у 6 конституційну статтю, в якій йшлося про те, що комуністична партія – єдина партія, що дозволена в державі.

А роль культурних середовищ була чи не ключовою. Важливо було розуміти, що українська культура – не є культурою маргіальною. Так нам постійно намагалися втовкмачити. З'явилася рок=музика українською мовою, текстр-кабаре «Не журись», фестиваль «Вивих» тощо.

О.У.: Можете розповісти про свою роль у Студентському Братстві та Революції на Граніті. Чим саме ви займалися?

Л.Р.: Я був членом правління Студентського Братства. Оскільки існувало не лише Студентське Братство, а й інші організації на кшталт «Української спілки» чи «Нова Хвиля» (в Одесі), щоб їх об'єднати від однієї парасолькою, виникла ідея створити конфедерацію українських студентів. Мене тоді обрали співголовою від Західного регіону. Що найсмішніше, співголовою від Центрального регіону був В'ячеслав Піховшек. Але ця конфедерація не запрацювала.

О.У.: Кажуть, що В'ячеслав Піховшек здав інформацію про голодування.

Л.Р.: Те, що він є агентом КДБ, всі знали ще у 1988 році, коли в Києві було створено товариство «Громада». Ходив жарт: «Піховшек стукач. Ахаха». Та й сам він про себе казав часом: «Та я ж стукаю». Намагалися про це не говорити. Бо самі поміж собою часом запитували: «А цей стукач? А той стукач?». В Радянському Союзі була створена така атмосфера, що всі боялися, щоб хтось не був стукачем. Ми вирішили відмовитися від тих підозр. Тобто поки хтось реально не засвітився в цьому лайні, до того ми його не вважали стукачем.

О.У.: Якими були ваші очікування від перших протестів, які ви організовували?

Л.Р.: Перші протести стосувалися намагання вплинути на систему навчання. Навчання українською мовою. Я, провчившись в інституті 5 років, не мав жодної лекції українською мовою. Нам пояснювали,

що от з вами навчаються іноземці, вони не знають української мови. З нами вчилися болгари, угорці. Тому лекції мусили проводитись російською, а ми мали це терпіти. Ми вимагали західної системи навчання, коли студент може вибирати собі курси. Профспілка має бути не такою, як вона існує, а зовсім іншою. Ми вимагали докорінно змінити систему захисту студентів. Окрім того, ми наполягали на тому, що комсомолу не має існувати, тому що це політична організація. Тобто вони могли б існувати як комсомольські гуртки, але на офіційній основі. В Політесі було п'ятеро людей, які «сиділи на зарплаті». Зрозуміло, ще однією вимогою було вигнати з вузів «перші відділи». Це філіали КДБ у вузах.

Ще один з перших протестів був 1989 року, коли готувалися вибори до Верховної Ради Радянського Союзу. Тоді ми висували яка кандидата Івана Драча. Його намагалися не допустити до участі у виборах. І там в Політесі проводилася процедура затвердження кандидатів, ми якраз під тим актовим залом і кричали, що ми за Драча. Тоді зібралось кілька тисяч людей.

Ясно, що його викреслили з цього списку. Потім ми придумали як зірвати вибори. Ми кинули гасло, щоб ніхто не приходив на вибори. Бо тоді вони вважаються недійсними. Ще не було системи фальсифікації виборів. Прийшло 30% людей, тому відбулось переголосування.

О.У.: Організовуючи ці протести, чи оглядалися ви також на інші протести, як в Польщі чи Чехії, скажімо? Чи можливо вглиб української історії до козацтва?

Л.Р.: Аж так дуже на закордон ми не дивилися, бо мали мало інформації. На козацьку модель, безумовно, оглядалися. Тоді якраз стала популярна книжка Дмитра Яворницького про історію козаччини. Всі масово почали скуповувати історію України. Тоді почали видавати і Миколу Аркаса, і Михайла Грушевського.

Щодо козаччини – то нам були важливі поняття конституції, виборів, вільної держави, прав і вольностей.

Ми самі в козаків бавилися. Є фотографії, де все Студентське Братство перебране в козаків.

О.У.: Підходячи ближче до подій 90-го року, до голодування, розкажіть, як ви їх пам'ятаєте і як були до них залучені?

Л.Р.: Скажу чесно, я був один з тих небагатьох, хто виступав проти голодування. Тому що я вже тоді почав займатися історією протестів, мене стала цікавити міжнародна політика. Я розумів, що голодування – це не той метод, який потрібен для просування наших ідей. Коли потрібне голодування? Коли, наприклад, арештували твоїх соратників і ти домагаєшся їх звільнення. Чи там твориться якась несправедливість і інших шляхів боротьби не лишилося, лише шлях голодування. Коли йдеться про зміну суспільного ладу та відродження, голодування не пасує. Ти будеш голодувати, щоб що? Голодувати, щоб Москва від'єднала від себе Україну? Чи щоб звільнили прем'єр-міністра?

Це могло бути дієвим у дуже конкретних випадках. У цьому випадку це не мало сенсу. Але оскільки було прийняте рішення таки проводити голодування, то я займався організацією дороги студентів зі Львова до Києва. Потім, коли мене зненацька заангажували на роботу радіо «Голос Америки», то в Києві я вже працював як кореспондент, передаючи всю інформацію про голодування. Особисто я в голодуванні участі не брав. Мушу визнати, що був не правий. Хоч залишаюся при своєму, що не можна було голодування проводити з такими вимогами. Втім, воно дало той імпульс, який збурило країну. Голодування продемонструвало людям, що можна боротися за свої права. Що є люди, які готові за це віддати своє життя. Бо голодування передбачає, що в разі чого ти голодуєш до смерті. Крім того, виявилось, що в інших областях України є дуже багато прихильників розвалу Радянського Союзу, національної ідеї, демократичних свобод. Вони приходили на Майдан, приносили гроші для голодувальників, підтримували іншими методами. Дуже багато інтелігенції приходило. Це була демонстрація сили. Підтвердження того, що українська демократична ідея живе і свого часу може перетворитися у щось більше. Ми розуміли, що створення окремої держави – можливе.

О.У.: Як ваші батьки це сприймали?

Л.Р.: Мої батьки не були аж так політично активними, з іншого боку – підтримували мою активність. Голодування не підтримували. Бо яка мама чи тато будуть підтримувати, щоб дитина голодувала?

О.У.: Як ви оцінюєте організацію пікетів? Як все було скоординовано?

Л.Р.: Ніхто не знав, що буде далі. Київські студенти не підтримували спершу голодування, це вже потім Олександр Доній зрозумів: «О, класна фішка, голодування, треба терміново ввійти і навіть очолити». Київські студентські активісти виявились до того не готовими. Львів фактично нав'язав їм це. Марек Іващишин своєю харизмою змусив київських долучитися. Тоді комуністична влада не ризикнула всіх розігнати. Можливо, Кравчук зрозумів, що може на цьому зіграти в якийсь спосіб.

Якими мотивами керувалося українське комуністичне керівництво, важко сказати. Втім, вони не ризикнули розігнати цей табір. Вони час від часу присилали провокаторів туди, але табір вистояв. Були виконані деякі вимоги голодувальників. Тому можна з певною натяжкою сказати, що голодування було успішним.

О.У.: Ви про це все повідомляли в медіа?

Л.Р.: Так. В мене хрещений батько жив в Києві, я приходив ввечері додому, мені дзвонили з «Голосу Америки», я їм по телефону все надиктовував, вони передавали інформацію в ефір.

О.У.: Ще хочу розпитати про момент професійного становлення як журналіста. Ви сказали, що почали вивчати більше міжнародну політику та історію протестів. Чому почали цим цікавитись?

Л.Р.: Історією я цікавився ще в школі. Хоча мене в певний момент потягнуло до техніки, що завело мене на факультет напівпровідникових та електронних приладів, де я й познайомився з Андрієм Салюком. Окрім того, коли з перебудовою почалось і національне відродження, я почав читати все, що з'являлося. Від «Огонька», де давалися цікаві історичні розвідки про сталінізм чи Французьку революцію. Я став з захопленням читати все можливе, що можна було легально прочитати про історію світу. Окрім того, я займався фотографією та кінематографією. Після того як потрапив на «Голос Америки», ще вирішив вступити на факультет журналістики, там вчився на заочному. Потім перевівся на міжнародну журналістику.

У 1997 році мене запросили на навчання на «Німецьку хвилю». Якраз тоді виникла ідея створення української редакції.

О.У.: Чи ви запам'ятали якісь символічні моменти з Революції на граніті?

Л.Р.: Важко виділити щось окремо. Був відомий марш в останню неділю революції. Тоді було продемонстровано масовість. Було враження, що мільйон людей йде по вулиці Грушевського. Це була перша масова проукраїнська хода по Києву. Революція дала імпульс для всієї країни рухатися у відповідному напрямку, вона здружила людей, що були на Майдані. Бо насправді голодували 10 відсотків. Решта – створювали масовість.

О.У.: В чому, на Вашу думку, полягає перемога і поразка Революції на граніті?

Л.Р.: Перемога полягає в тому, що було кинуте виклик комуністичній системі і було отримано символічну перемогу. Тому що було задекларовано, що влада виконає ці вимоги. Зрозуміло, що згодом ці вимоги зійшли нанівець. Реального виконання вимог не відбулося.

Я з багатьма потім розмовляв. Ми говорили про те, якби ж провести це голодування вже 1991 року, коли було проголошено незалежність, з вимогою провести вибори не до УРПС, а вже до нового парламенту, це було б зовсім по-іншому.

О.У.: Але чи була б незалежність, якби не було цього протесту?

Л.Р.: Знову ж таки, не вгадаєш.

О.У.: Наскільки ці протести вплинули на проголошення незалежності, на Вашу думку?

Л.Р.: Думаю, що суттєво вплинули. Тому що люди перестали боятися. Раніше у Львові думка про незалежність крутилася, але не настільки чітко. Після протестів чітко зазвучало – нам потрібна незалежність.

О.У.: Як вважаєте, наскільки ця революція була «західною»? Чи можна приписувати її Львову?

Л.Р.: На початках, безумовно. Саме Львів все організував. Але згодом долучилися люди зі всіх областей. Тому західний чинник почав стиратися.

О.У.: Чи наступні протести, як от акції «Україна без Кучми» чи «Податковий майдан», наскільки вони спиралися на цю першу революцію?

Л.Р.: У 1992-му році було ще одне голодування, але вже не таке масштабне. До речі, на першому голодуванні була дуже класна погода. Там і танці знамениті влаштовували. Є фотографії, коли протестувальники танцюють в оточенні міліції. Під час цього другого голодування я не зовсім розумів вимог. Звільнили прем'єр-міністра, хоч на його місце потім прийшов Кучма. Революція на граніті стала символом. От я нещодавно зустрічався зі своїми польськими колегами, то вони мені сказали: «Ми почали вас серйозно сприймати після Революції на граніті». Бо Україна показала, що може себе захистити, вміє чогось домогатися.

О.У.: В яких акціях ви брали участь після Революції на граніті?

Л.Р.: Під час Помаранчевої революції я був в Німеччині на «Німецькій хвилі». Я тоді зрозумів, що одна справа – присутність однієї людини на Майдані, інша справа – коли ти можеш фахово допомогти. Часом це буває навіть важливіше. Я допомагав в організації майданчиків в Німеччині, координував їхні дії, контактував з українськими середовищами. Але були і німці, які були готові підтримувати українців.

На «Німецькій хвилі» ми тоді працювали у дві зміни, аби отримати інформацію, перекласти її німецькою. Ми передавали цікаві матеріали на загальну редакцію, їх публікувало багатьма мовами, тоді вони йшли «на ура». Пам'ятаю, що до нас приходив спікер німецького парламенту. Тоді представники «Християнсько-демократичного союзу» сиділи в помаранчевих шаликах. Тоді прозвучало: «Багато доброї справи зробила українська редакція «Німецької хвилі»». Мене приємно здивувало, що вони відзначили нашу роботу.

О.У.: Хто, на Вашу думку, відповідальний за політичні рішення під час Помаранчевої революції і хто був лідером?

Л.Р.: Тепер важко виділити, хто любив те чи інше рішення. Дуже багато рішень пробивалося з одного боку Порошенком, з іншого – Тимошенко, котра досить добре вміла грати в кулуарних дискусіях.

О.У.: Яка була роль найбагатших українців під час Помаранчевої революції?

Л.Р.: Безумовно, досить суттєва. Фактично визначальна. Помаранчева революція, як і інші перетворення, будувалася на певних впливах. Можна було провести революцію, і вона б зійшла нанівець, якби не було певного політичного крила, але забезпечувало парламентське політичне перекриття. А це політичне крило в той час точно вже опиралося на певні олігархічні групи, котрі пробивали свої інтереси через парламентські рішення.

О.У.: Якими були головні цілі Помаранчевої революції, на Вашу думку?

Л.Р.: Передовсім вибрати західних шлях розвитку. Можна довго говорити про те, яка має бути податкова система, чи система медіа, чи система функціонування уряду, але однозначно, якщо ми обираємо західний вектор розвитку, то раніше чи пізніше, Захід змусить нас прийняти їхні правила гри. Їхні правила – це відкритість, чесна конкуренція, боротьба з корупцією. Якщо ми обираємо Захід, то погоджуємося на ці головні правила західної демократії.

О.У.: Як Ви оцінюєте залучення закордонних політиків у врегулювання ситуації, яка тоді була в Україні? Як от Адамкуса чи Квасневського?

Л.Р.: Безумовно, позитивно. Було видно, що це люди, яким небайдужа ситуація в Україні і вони зацікавлені, аби з боку свого кордону була країна демократична. Бо стабільність кучмівського типу дуже сумнівна, в будь-який момент може відбутися революція на кшталт Лівійської, де диктатора розстріляють чи повішають. Лишень Помаранчева революція забезпечила стійкі системи на всіх рівнях. Ті політики, які дбають не за одномоментний, а за стійкий розвиток, повинні розуміти, що лише стабільність в Україні може забезпечити стабільність на східних кордонах Європейської Унії. Це розумів Квасневський, так само голови балтійських держав, головні гравці західної системи на кшталт канцлера Німеччини, президента Франції чи Америки. Тому всі вони намагалися підтримати ті паростки, які з'явилися після Помаранчевої революції.

О.У.: Чи було у Вас розчарування після Помаранчевої революції?

Л.Р.: Ні, не було. Бо чітко розумію, чого можна було досягти. Колись Мирослав Маринович дав мені підказку, чим відрізняється східна і західна система сприйняття влади. Каже: «От дивися, в східній системі є цар, котрий є уособленням влади земної і небесної». Він у будь-якому випадку добрий, лишень якісь його чиновники можуть бути поганими. Ми ж віримо в доброго царя, але знаємо, що людина засадничо є гріховною. Тому треба створити систему законів і традицій, яка б дозволяла запобігти тому, щоб ця людина зловживала владою. В цьому полягає головна різниця. Тому, беручи систему західну, ми більше дбаємо про закони, а не про те, кого поставити на чолі системи.

О.У.: Чи внаслідок Помаранчевої революції, хоча б частково, було змінено політичну систему України?

Л.Р.: Безумовно. Після Помаранчевої революції Україна стала кращою. Суспільство стало досвідченішим, стало більше розуміти чого воно хоче – від системи, від себе, від влади. З іншого боку, влада теж стала кращою, як мінімум, в тому, що вона більше наблизилася до Заходу. Стала відкритішою. Хоча зрозуміло, що до кінця вона не відкрилася і зараз. Це не робиться в один момент. Мають змінюватися покоління, мають змінюватися пріоритети, звички, системи. Поки йде до того, що ми хочемо бачити у владі. Як на мене, «відкат» з обранням Януковича після Помаранчевої революції в чомусь є і позитивним в сенсі досвіду. Це показало людям Східної України: «Обрали ви свого Януковича, і що? Щось він доброго зробив? Нічого, крав ще більше». Ми маємо думати не про особу правителя, а про зміну системи.

О.У.: Що стало причиною спалаху протестів 2013 року?

Л.Р.: Було заблокована західний курс розвитку. І, власне, в цьому і вся приємність цього Євромайдану. Він зреагував на те, що ми відмовляємось від входження в той кращий, прозоріший, людськіший світ.

Навіть попри те, що приєднання до східного світу могло би нам дати на певний час більше благополуччя. З одного боку, в нас хотіли забрати західний вектор розвитку, з іншого боку ми розуміли, що Янукович хоче забезпечити собі довготривале царювання. Бо тоді він би вже не мусів би реагувати на реакцію та вимоги Заходу. Зокрема, і в сенсі узурпації влади. Хоча, як на мене, «по доброму» Майдан мав би виникнути в 2010 році, коли був здійснений конституційний переворот, коли було дозволено Януковичу узурпувати владу.

О.У.: Коли я запитала про Помаранчеву революцію, ви теж сказали про прагнення до західної системи. Те саме прозвучало і про Євромайдан. Тобто йдеться навіть не про зміну влади, а про стратегію розвитку України.

Л.Р.: Безумовно.

О.У.: Чи ви брали участь у Євромайдані? Якщо брали, то яким чином долучилися?

Л.Р.: Лишень у Львові. Бо Києва в мене не було можливості поїхати через дітей. І робота. Ми, медіа, відчули себе на передовій. Почалося дуже багато перешкод для електронних медіа. Почалися масові дозатаки, гакерства. Кілька разів було заблоковано наш сайт (йдеться про zaxid.net – прим.авт). Не обов'язково треба було їхати до Києва, аби бути у вирі боротьби.

Ми тут займалися патрулюванням вулиць, блокували виїзд «вешників» до Києва.

О.У.: Я питала про спілкування з священиками під час Революції на граніті. А яка була роль духовенства на Євромайдані, на Вашу думку?

Л.Р.: Людина прагне духовної підтримки. У 90-х роках національне відродження багато в чому було пов'язане із релігійним відродженням. Як антитеза комуністичній ідеології. Безумовно, це мало своє значення і зараз. Якщо існує підтримка священика, то це додає сили для подальшої боротьби.

О.У.: Як Ви оцінюєте політику інших держав під час подій Євромайдану?

Л.Р.: В принципі, радше позитивно, оскільки і Німеччина досить активно підтримувала, і Сполучені Штати. Це головні гравці західної сцени. Поляки активно підтримали. Тому скажитись, що хтось недопрацював, як на мене, немає підстав. Треба розуміти, що є певна межа, до якої вони можуть нас підтримати.

О.У.: Який момент на Євромайдані, на Вашу думку, був переломним?

Л.Р.: 20 лютого. Коли, з одного боку, було зрозуміло, що революція перемогла, з іншого боку – було вбито людей. Велика шана журналістам та операторам, які в реальному часі демонстрували що відбувається на Майдані, коли фактично цілими ротами здавалися солдати внутрішній військ. Тоді стало зрозуміло, що система вже валиться.

О.У.: Чи для учасників революцій, на Вашу думку, були важливі також інші революції ХХ століття? Або інші події в історії України.

Л.Р.: Безумовно. Ми у Студентському Братстві завжди думали про те, як воно відбувалося у Центральній Раді, як формувалася влада за президентства Грушевського та Винниченка. Що відбувалося у Львові 1918 року, коли Вітовський піднімав прапор? Як формувалися органи влади за Петрушевича? Тобто ми орієнтувалися не так на Польщу та Чехословаччину, як на те, що відбувалося в нас раніше. Ми хотіла вкласти в наші дії ідею того, що тоді відбувалось.

О.У.: Яке було відношення протестуючих до радянської влади та імперської ролі Росії?

Л.Р.: Безумовно, негативно. Що це «тюрма народів» і що ми маємо позбутися того ярма. Тоді знову стала популярною фраза Миколи Хвильового: «Геть від Москви!».

О.У.: Як, на Вашу думку, зараз на політичну ситуацію впливає олігархія в Україні?

Л.Р.: На жаль, найбезпосереднішим чином. Хоч зараз створені певні закони, котрі обмежують вплив. Тому так довго тягнули закон про електронні декларації? Тому що вони дають прозорість. Прозорість - це головний ворог олігархату.

О.У.: Якщо говорити про пласт суспільства, який організовував революції, то які це люди? Хто є рушіями протестів, на Вашу думку?

Л.Р.: В Революції на граніті – це студентські середовища. Потім нас підтримав і «Народний Рух». Якщо говорити про Помаранчеву революцію, то це були вже більш сформовані опозиційні партії. Ющенко зумів згуртувати довкола себе всі опозиційні партії.

О.У.: Яка роль цих протестів в еволюції українського суспільства?

Л.Р.: На таких протестах і формується громадянське суспільство. Необхідний контроль за владою і розуміння того, що будь-якого моменту вона може бути скинута. Громадянське суспільство – це головне. Не так важливо, хто виграв вибори.